

"קמחא דפסחא" ומדיניות צדקה במדינת רווחה

הרב ד"ר בני לאו – רב קהילת הרמב"ן, ראש בית המדרש לצדק חברתי

בימים שלפני חג הפסח נתלות העיניים בעשרות פרסומים על "קמחא דפסחא". בשנים שעברו, בכל קהילות ישראל שבגולה, היה מוסד הצדקה מאורגן להפליא. בכל עיר וקהילה יהודית היו פרנסי העיר אחראיים על חלוקת מזון ובגדים לעניי העיר ומחוסרי היכולת. כאשר התקרב ובא חג הפסח, חג בו אוכלים מצות הנעשות מקמח כשר לפסח בלבד, היה על הפרנסים להכריז על מגבית מיוחדת לאנשי העיר כדי לגייס את המשאבים הדרושים לאפיית מצות לעניים. מגבית זו כונתה בשם מעות חיטין (כסף לרכישת חיטים) או בשם קמחא דפסחא (מארמית = קמח לצורכי הפסח). כיום משמשת המגבית עבור משפחות שלימות שעבורם קו העוני הוא לא קו דמיוני אלא מציאות עצובה. היחס לאותם נזקקים מעלה רגשות מעורבים. מצד אחד החברה הרגילה (זו הנקראת מעמד הביניים) מבקשת לחמול ולהעניק מעט מהטוב שיש לה ולסייע למשפחות הרעבות ללחם. מצד אחר קיימת חשדנות קבועה ביחס לנזקקים ולעיתים גם תרעומת על נפילתם לטורח על הציבור והשתמטות חלק מהם מאחריות כלכלית. שאלת היחס לאנשים אלה אינה חדשה. כבר בעומק ימי הביניים (מאה 13) כתב רבי יהודה החסיד (ספר חסידיים סימן אלף לה): "אם תראה איש שיכול ללמוד והוא מבין, וסופר שיכול לכתוב, ואינם רוצים ללמוד ולכתוב, אם תיתן להם צדקה קורא אני עליהם 'לצדקה והנה צעקה'"

זוהי תוכחה מגולה כנגד אנשים הנותנים נדבת לב בלי לקחת בחשבון את התוצאה החברתית של נדבתם. במקום לדחוף אנשים למעגל העבודה והייצור, דרך השכלה, הם "מרדימים" אותם על ידי כסף זמין וקל. רבי יהודה החסיד משתמש בדברי התוכחה שלו במילים הלקוחות מנבואת ישעיהו (פרק ה) המתבונן על החברה בת זמנו: "ויקו למשפט והנה משפח לצדקה והנה צעקה". הקריאה של הפסוק הזה על רקע דברי המוסר של ספר חסידיים מאד משמעותית. הפרק כולו עוסק בחברה שאינה מתחשבת בצורכי הכלל אלא עסוקה במימוש זכויות פרטיות. בלשונו של הנביא: "מגיעי בית בבית". אין איש רואה את הצרכים של זולתו. כל אחד חי לעצמו ודואג לצרכיו. דווקא המקרה שבו אנו עוסקים הוא מקרה של אנשים המבקשים לשחרר, לתת מארנקם ולא להתחשבן. גם אם המקבל אינו ראוי – לא נורא. כלפי זה אומר הרב יהודה החסיד: "קורא אני עליהם לצדקה והנה צעקה". אם אתה מחזק אנשים גרפים שבחרו להתעלק על החברה – אתה גורם בידיך להתפוררות ול"צעקה". לגיטימציה לאנשים שיכולים להתפרנס ואינם עובדים גורמת לקלקול חברתי לא פחות מאלימות חברתית שבה כל אחד חוטף כפי יכולתו. ברוח המוסרית הזו כתב הרב אפרים לונטשיץ (פולין מאה 16) בפירושו "כלי יקר" לפסוק "עזוב תעזוב עמו (שמות כג):

"מכאן תשובה על מקצת עניים בני עמנו, המטילים את עצמם על הצבור ואינן רוצים לעשות בשום מלאכה אף אם בידם לעשות באיזו מלאכה או איזו דבר אחר אשר בו יכולין להביא שבר רעבון ביתם, וקוראים תגר אם אין נותנים להם די מחסורם. כי דבר זה לא צוה ה' כי אם 'עזוב תעזוב עמו', 'הקם תקים עמו'. כי העני יעשה כל אשר ימצא בכוחו לעשות, ואם בכל זה לא תשיג ידו, אז חייב כל איש מישראל לסעדו ולחזקו וליתן לו 'די מחסורו אשר יחסר לו'"

המסקנה העולה ממקורות אלו היא שהחברה מוכרחה לייצב את עצמה על ידי חיזוק כוחות העבודה ועידוד אנשים לצאת למעגל העבודה. כל נתינה ולו של שקל אחד לפושט יד שיכול לעבוד פוגעת גם במקבל, גם בנותן וגם בחברה הסובבת.

הצד השני של הסיפור הוא כמוכן המקום שבו אני קומץ את ידי ומפנה את פושט היד ללשכת הרווחה. רשת הביטחון של המדינה משמשת גם כמסווה לפניו של האדם שלא רוצה לתת משלו לזולת. הניכור מקבל הכשר אידיאולוגי ומגביה את חומת הזרות בין איש לסביבתו. התורה לא משחררת ממצוות צדקה פרטית. המיסוי בוודאי נחשב להשתתפות פעילה של כל אזרח במצוות הצדקה אך יש גם ערך של מפגש אישי עם האדם הנזקק. דורות רבים לא השתתפו היהודים בנטילת אחריות שלטונית. הם ניהלו את עצמם ואת קהילתם. מערכת הצדקה הייתה מבוססת כולה על נדבת לב פרטית ללא שום ראייה מערכתית. פושטי יד הסתובבו בבתי כנסיות וזכו לקבלת מטבעות במסגרת הסולידריות של העם היהודי המבודד בניכר. זכה העם היהודי למדינה וזה מחייב חשיבה מחודשת. אי אפשר להמשיך את תרבות פשיטת היד כפי שהיה נהוג בקהילות ישראל שבגולה. החשיבה המערכתית של חברה יהודית – דמוקרטית צריכה לייצר מערכת תמיכה מדודה ומושכלת, שלא תנעל דלת בפני הנזקקים באמת ולא תאפשר לפרוץ את כל הקירות שמייצבים את הבית המשותף שלנו. עמותות חסד צריכות לפעול יד ביד עם מערכות המדינה שבאופן טבעי יש בהם יותר פיקוח ומעקב כלפי המקבלים. שיתוף כוחות בין המגזר הראשון והמגזר השלישי יחזק את כל מערכותיה של החברה ותעמיד אותה על אדני הצדקה והיושר.